

DAGMAR ŠAFRÁNKOVÁ

Pedagogika

2., AKTUALIZOVANÉ A ROZŠÍŘENÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

*Poděkování patří především mému synovi MUDr. Martinu Čábalovi
za nezištnou pomoc a zpracování obrazových komponent v publikaci.*

*Dále děkuji redakci nakladatelství Grada Publishing, a.s.,
paní šéfredaktorce Mgr. Gabriele Plickové
a redaktorkám PhDr. Daně Pokorné a PhDr. Jaroslavě Hájkové,
za trpělivou a vstřícnou spolupráci.*

*Děkuji též milému kolegovi PhDr. Josefu Levému, jeho žákům
a Mgr. Lence Rapantové za obrazový podklad pro obálku této publikace.*

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Šafránková, Dagmar, 1963-

Pedagogika / Dagmar Šafránková. -- 2., aktualizované a rozšířené vydání.

-- Praha : Grada, 2019. -- 1 online zdroj

Částečně souběžný anglický text

Obsahuje bibliografie a rejstřík

ISBN 978-80-271-1189-3 (online ; pdf)

* 37.01 * 37.012 * 37.013.77 * 37.013.42 * (075)

- pedagogika
- pedagogický výzkum
- pedagogická diagnostika
- sociální pedagogika
- učebnice

37 - Výchova a vzdělávání [22]

37.016 - Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

DAGMAR ŠAFRÁNKOVÁ

Pedagogika

2., AKTUALIZOVANÉ A ROZŠÍŘENÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Vydání odborné knihy schválila vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

PhDr. Dagmar Šafránková (Čábalová), Ph.D.

PEDAGOGIKA

2., aktualizované a rozšířené vydání

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 7411. publikaci

Recenzoval:

prof. PhDr. Zdeněk Kolář, DrSc.

Ilustrace:

MUDr. Martin Čábal a archiv autorky

Odpovědná redaktorka PhDr. Jaroslava Hájková

Sazba a zlom Milan Vokál

Zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 368

2. vydání, 2019

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2019

Cover Photo © Josef Levý, Lenka Rapantová, 2019

ISBN 978-80-271-1190-9 (ePub)

ISBN 978-80-271-1189-3 (pdf)

ISBN 978-80-247-5511-3 (print)

Obsah

Předmluva	9
1. Pedagogika jako věda o člověku	13
Úvod	13
1.1 Znaky pedagogiky jako vědy	14
1.2 Historický kontext vývoje pedagogiky jako vědy	15
1.3 Předmět pedagogiky	27
1.4 Struktura pedagogických disciplín	29
1.5 Základní pedagogické kategorie	35
<i>Závěr a shrnutí</i>	41
<i>Použitá a doporučená literatura</i>	42
2. Výchova jako cesta k porozumění sobě a druhým	44
Úvod	44
2.1 Základní východiska výchovy	46
2.1.1 <i>Historická východiska a výchova</i>	46
2.1.2 <i>Vybraná filozofická východiska a výchova</i>	47
2.1.3 <i>Další východiska výchovy</i>	49
2.2 Výchova a její procesuální pojetí	53
2.2.1 <i>Výchovný proces a jeho systém</i>	54
2.2.2 <i>Cíle výchovy</i>	55
2.2.3 <i>Podmínky výchovy</i>	59
2.2.4 <i>Prostředky výchovy</i>	61
2.2.5 <i>Výsledky výchovy</i>	62
2.3 Pojetí subjektu a objektu ve výchově a způsob výchovy	64
2.4 Výchova jako proces humanizace člověka	69
2.5 Výchova na prahu třetího tisíciletí	74
2.5.1 <i>Výchova a její perspektivy v digitalizované společnosti</i>	80

	<i>Závěr a shrnutí</i>	86
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	87
3.	Inovace a změny ve výchově a vzdělávání	90
	Úvod	91
3.1	Inovace ve výchově a vzdělávání	91
3.2	Změny ve vzdělávání a výchově v české škole	94
	3.2.1 <i>Kurikulární souvislosti a transformace obsahu vzdělávání</i>	101
3.3	Výchova a vzdělávání v pojetí vybraných modelů škol	105
	3.3.1 <i>Model školy orientovaný na učivo a učitele, transmisivní model školy</i>	107
	3.3.2 <i>Model školy orientovaný na žáka, konstruktivní model školy</i>	110
3.4	Inkluzivní škola a vzdělávání jako cesta k respektování odlišností a práv každého dítěte	114
	<i>Závěr a shrnutí</i>	120
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	122
4.	Úvod do pedagogického výzkumu a základy pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka	124
	Úvod	125
4.1	Pedagogický výzkum a jeho analýza	126
	4.1.1 <i>Typologie pedagogického výzkumu</i>	134
4.2	Výzkumné metody v pedagogickém výzkumu	138
	4.2.1 <i>Metoda pozorování</i>	138
	4.2.2 <i>Interview (metoda rozhovoru)</i>	143
	4.2.3 <i>Metoda dotazníku</i>	147
	4.2.4 <i>Další metody pedagogického výzkumu</i>	151
4.3	Pedagogicko-psychologická diagnostika žáka	162
	4.3.1 <i>Pedagogicko-psychologická diagnostika a její průběh</i>	166
	4.3.2 <i>Vybrané oblasti pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka</i>	170

4.3.3	<i>Pedagogicko-psychologická diagnostika žáka a individuálně vzdělávací plán (IVP)</i>	173
	<i>Závěr a shrnutí</i>	178
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	180
5.	Výukový proces a pedagogické projektování	182
	Úvod	183
5.1	Výukový proces jako systém prvků a vztahů	183
5.1.1	<i>Kategorie cíle ve výukovém procesu</i>	186
5.1.2	<i>Obsah (učivo) jako činitel výuky</i>	190
5.1.3	<i>Vzájemný vztah učitele a žáků ve výuce</i>	197
5.1.4	<i>Prostředky ve výuce se zaměřením na metody a formy výuky</i>	204
5.1.5	<i>Proces výuky jako společné objevování</i>	210
5.1.6	<i>Podmínky výuky</i>	222
5.2	Pedagogická evaluace v teorii a praxi výuky se zaměřením na školní hodnocení	224
5.3	Prostředky a formy školního hodnocení	229
5.3.1	<i>Hodnocení známkou (klasifikace) jako součást školního hodnocení žáka</i>	231
5.3.2	<i>Slovní hodnocení žáka a jeho význam</i>	232
5.3.3	<i>Sebehodnocení žáka</i>	235
5.3.4	<i>Další formy a prostředky školního hodnocení</i>	238
5.4	Pedagogické projektování v procesu výuky	244
	<i>Závěr a shrnutí</i>	248
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	250
6.	Základní otázky sociální pedagogiky	254
	Úvod	255
6.1	Sociální pedagogika jako moderní pedagogická disciplína	255
6.2	Proces socializace a výchova	262
6.3	Vliv a funkce „prostředí“ ve výchově	266
6.3.1	<i>Přirozená prostředí a výchova</i>	269

6.3.2	<i>Prostředí školy a dalších výchovných zařízení ve vztahu k výchově</i>	284
6.4	Sociální a pedagogická komunikace a interakce	302
	<i>Závěr a shrnutí</i>	308
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	310
	Závěr	312
	Conclusion	314
	Přílohy	316
	Seznam obrázků a tabulek	351
	<i>Seznam obrázků</i>	351
	<i>Seznam tabulek</i>	353
	Literatura	354
	Rejstřík	362

Předmluva

*„Cit a vůle jsou v člověku vedle rozumu činitelé svéprávní, v nich
jest dán podnět všeho jednání, jich musí dbáti proto v první
řadě promyšlená výchova.“*
(F. Drtina, 1925, s. 21)

Vážený čtenáři,
publikaci, kterou právě s určitou zvědavostí otevíráte, slouží k základní orientaci v pedagogice jako moderní vědě. Je v pořadí druhým, upraveným a doplněným vydáním a stále zachovává prvotní koncepci knihy jako učebnice základů pedagogiky s úvodem do sociální pedagogiky a pedagogického výzkumu a diagnostiky žáka. Je určena především studentům středoškolského pedagogického vzdělávání a studujícím učitelství na pedagogických i jiných fakultách, ale také začínajícím učitelům, vychovatelům a všem ostatním, kteří mají touhu po vědění a putování pedagogickou teorií a praxí.

Publikace vychází nejen z vlastní pedagogické zkušenosti a studia autorky, ale opírá se o celou řadu kvalitních pedagogických prací soudobých odborníků z oblasti obecné pedagogiky, dějin pedagogiky, obecné didaktiky, pedagogického výzkumu, pedagogické diagnostiky a sociální pedagogiky. Druhé vydání knihy také reaguje na současné proměny výchovy a vzdělávání v souvislosti s Koncepty Průmysl 4.0 a Práce 4.0 tím, že jsou zařazeny nové informace, které diskutují nezbytnost změn v tomto ohledu.

Výchova a vzdělávání člověka patří mezi nejtěžší úkoly, které kdy byly svěřeny rodičům, pedagogům a vychovatelům. Nestačí nám pouhé vědomí odpovědnosti za výchovu mladého člověka a dalších generací. Je nezbytně nutné velmi dobře poznat hlavní podmínky a důsledky výchovy a vzdělávání, které budou rozvíjet a respektovat každého jedince a jeho potřeby a nestanou se pouhou drezúrou a manipulací v pedago-

gickém procesu. Humanizující a provázející výchova pak bude cestou k sebevýchově člověka a k jeho uplatnění v současné společnosti.

Hlavním cílem učebnice není pouhé operativní zvládnutí teoretického poznání z oblasti výchovy a vzdělávání, ale především hledání jeho smyslu a vývoje v různých kontextech, porozumění pedagogice jako vědě o člověku a jejím proměnám v 21. století (i v souvislosti s digitalizací světa práce a vzdělávání), samostatné a kritické hodnocení změn, inovací a situací v pedagogickém procesu. Hlavním smyslem publikace je umožnit čtenáři orientovat se v pedagogických pojmech, procesech a situacích, poukázat na problémy a řešit nedostatky v současné pedagogické praxi s určitou dávkou pedagogického optimismu.

Tato publikace umožňuje čtenářům klást si otázky, vidět nové problémy a objevovat nová řešení ve výchově a vzdělávání. Zároveň otevírá prostor pro praktickou aplikaci teoretického vědění v pedagogické praxi. Současně umožňuje čtenářům hledat a nacházet cestu k sobě samému a k druhým lidem v tomto světě, vytváří předpoklady pro přemýšlení o učitelích jako reflektujícím praktikovi ve výchově a vzdělávání.

Struktura každé kapitoly publikace zahrnuje cíle kapitoly, úvod do tématu, analýzu tématu (hlavní část textu), závěry a shrnutí. Každá podkapitola je uzavřena otázkami a úkoly, které umožňují propojení teoretického poznání s pedagogickou praxí. V závěru každé kapitoly je také uvedena použitá a doporučená literatura. Text v učebnici je doplněn obrázky, tabulkami, přílohami a praktickými příklady, které zvyšují přehlednost a zajímavost jednotlivých pedagogických témat.

Publikaci lze teoreticky rozdělit na tři hlavní části, které mapují pedagogické poznání z oblasti obecné pedagogiky a didaktiky, z oblasti pedagogického výzkumu a diagnostiky žáka a konečně z oblasti sociální pedagogiky. Některé problémy mohou být vzhledem k rozsahu učebnice a její propedeutické funkci pouze naznačeny. Proto v závěru knihy uvádíme seznam odborné literatury, který může čtenáři posloužit k hlubšímu studiu pedagogických problémů.

V první (hlavní) části publikace analyzujeme pedagogiku jako moderní společenskou vědu (první až třetí kapitola). Představujeme základní historická východiska a osobnosti, které ovlivnily vývoj pedagogiky

jako vědy o člověku. Zabýváme se základními pedagogickými pojmy. Objasňujeme strukturu pedagogických disciplín a vztah pedagogiky k jiným společenským vědám. Analyzujeme proces výchovy a vzdělávání jako systém, cestu k porozumění sobě a druhým a jako proces reagující na současné změny v digitalizované společnosti. Předkládáme různá pojetí cílů, podmínek, prostředků, aktérů a výsledků v systému výchovy. Zabýváme se změnami, problémy a inovacemi výchovy v 21. století, které jsou důležité pro určité modely škol, ale i pro budoucnost výchovy, vzdělávání a práce v měnících se podmínkách současné společnosti. Věnujeme se také otázkám obsahové transformace a řešení změn kurikula. Poukazujeme na změny současného školského systému ve smyslu společného vzdělávání včetně záležitostí spojených s inkluzivním vzděláváním dětí se speciálně vzdělávacími potřebami.

Předkládáme jeden z různých pohledů na výukový proces jako na systém prvků a vztahů (otázky spojené s formulací cílů, obsahem učiva, výukovými metodami a formami, aktéry výuky a pedagogickou evaluací v pedagogickém procesu). Nabízíme určitá doporučení k pedagogickému projektování, plánování výuky (pátá kapitola) včetně nezbytných změn výukového procesu ve smyslu integrované, kooperativní a badatelské výuky.

Druhá část učebnice je věnována pedagogickému výzkumu a základům pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka (čtvrtá kapitola). Zde objasňujeme význam pedagogického výzkumu v teorii a praxi současné školy. Zabýváme se typologií a plánováním pedagogického výzkumu, výzkumnými metodami vhodnými pro učitele a vychovatele a stručně také takzvaným akčním výzkumem. Poukazujeme na nezbytnost etiky, odpovědnosti a důvěryhodnosti výzkumu. Dále představujeme vybrané oblasti pedagogicko-psychologické diagnostiky, bez které nelze kvalitně plánovat, realizovat a reflektovat proces výchovy a vzdělávání. Zejména poukazujeme na důležitý vztah pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka a individuálně vzdělávacího plánu ve výuce u dětí se speciálně vzdělávacími potřebami.

Poslední část publikace je věnována základním otázkám sociální pedagogiky, neboť výchova a proces socializace jedince jsou napros-

to nemyslitelné bez vztahu k životnímu a sociálnímu prostředí. V této části společně s odborníky na sociální pedagogiku (Klapilová, Kraus, Procházka a další) objasňujeme vliv přirozených a institucionálních prostředí na výchovu jedince. Zároveň zde poukazujeme na změny cílů a funkcí školy a pojetí rodiny v souvislosti s digitalizací vzdělávání, práce a společnosti.

Byli bychom rádi, kdyby na pojetí a obsah této publikace bylo nahlíženo jako na jeden z možných a otevřených přístupů k představení základních problémů a otázek pedagogiky.

Přejeme čtenářům, aby zde nacházeli mnoho zajímavého a také mnoho podnětného k vlastním úvahám nad současnou výchovou a vzděláváním v kontextu současné proměny společnosti i světa.

Dagmar Šafránková (Čábalová)

1. Pedagogika jako věda o člověku

Cíle kapitoly

Student/ka po prostudování kapitoly dokáže:

- analyzovat pedagogiku jako vědu;
- pochopit historické souvislosti ve vývoji pedagogiky jako vědy;
- definovat základní pedagogické kategorie a pojmy, jako je výchova, vzdělávání, vzdělání;
- vysvětlit vztah pedagogiky k jiným vědeckým disciplínám;
- zdůvodnit význam pedagogiky pro současnou školskou i společenskou praxi.

Úvod

„Moudrý muž vyučuje své žáky tak, že je vede, ale nevtlačí; pobízí je vpřed, ale netlačí; otevírá jim cestu, ale nepřivádí je k cíli... Dobrým učitelem můžeme nazvat takového muže, který podněcuje své žáky k samostatnému myšlení.“

(Konfucius)

Tato kapitola je vstupní branou k pochopení pedagogiky jako vědní disciplíny. Může vám pomoci orientovat se teoreticky i prakticky v základních pedagogických pojmech a problémech. Čeká na vás cesta hledání

a poznávání pedagogiky jako moderní vědy, jejích základních kategorií, procesů a vztahů. Na této nelehké cestě budete objevovat i nacházet z oblasti pedagogiky jako vědy mnoho nového. Dobrá pedagogická práce znamená překonávání sama sebe, vlastních stereotypů, vlastních názorů na základě hlubšího poznání výchovy a vzdělávání. Výchovná práce totiž vyžaduje naše stálé sebevzdělávání, bez kterého bychom těžko obstáli před svými žáky, před měnící se realitou a školou i současným digitalizovaným světem a vzděláváním.

1.1 Znaky pedagogiky jako vědy

Pedagogika je jednou ze společenskovědních disciplín. Zkoumá důležité skutečnosti záměrného ovlivňování vývoje osobnosti člověka, jako jsou například výchova, vzdělávání, výuka, obsah učiva, učení, školské systémy. Ve své podstatě je pedagogika vědou, která má všechny znaky moderní vědy: vymezený předmět zkoumání, teoretický systém, soubor metod a postupů zkoumání vymezeného předmětu, vazby s jinými vědami a také velmi rozvětvenou institucionální základnu.

V tomto smyslu pedagogika zcela odpovídá povaze moderní vědy a **má tyto znaky**:

- **předmět zkoumání**, kterým je **výchova, vzdělání, vzdělávání** člověka;
- **teoretický systém**, který zahrnuje odůvodněný systém výpovědi týkající se objektivního poznání procesů a jevů pedagogické reality;
- **soustavu metod** teoretické i empirické povahy, které svou podstatou odpovídají postupům kvalitativního i kvantitativního výzkumu;
- **širokou institucionální základnu** od kateder pedagogiky po vysokoškolské instituce.

Pedagogika se dále vyznačuje tím, že aplikuje své poznání do praxe. Tím ovlivňuje a řeší výchovné jevy a procesy v podmínkách pedagogické a společenské reality.

Základní otázky pedagogiky se po staletí řešily ve spojitosti s jinými obory, především v rámci filozofie. Také v současnosti se v rámci filozofie (zejména ve filozofii výchovy) řeší velmi důležité pedagogické otázky, například postavení člověka v současné společnosti a světě, otázky spojené s pojetím humanismu, pojetím člověka a práce, vztahu přírody a člověka, pochopení vztahu člověka a hledání sama sebe apod.

Vývoj pedagogiky jako vědy značně ovlivnilo pedagogické myšlení osobností našich a světových dějin, jako byli J. A. Komenský, J. J. Rousseau, J. Locke, J. H. Pestalozzi, J. F. Herbart, O. Chlup, L. N. Tolstoj, kteří svými nejvýznamnějšími klasickými díly přispěli k rozvoji novověké pedagogiky (stručně některé z nich uvádíme v podkapitole 1.2).

1.2 Historický kontext vývoje pedagogiky jako vědy

V této podkapitole stručně uvádíme historické momenty pedagogického myšlení klasiků dějin pedagogiky, které výrazně ovlivnily vývoj pedagogiky jako vědy. K detailnímu pochopení vývoje pedagogického myšlení doporučujeme studium historických pramenů a odborné literatury z oblasti dějin pedagogiky (Cipro, 2000; Váňová, 2003; Kasper, Kasperová, 2008, apod.).

Ke konstituování (utváření) pedagogiky jako svébytného vědního oboru velice významně přispěl učenec, učitel národů, filozof, biskup jednoty bratrské **Jan Amos Komenský** (1592–1670) (obrázek 1). Komenský svými pedagogickými myšlenkami a spisy položil pevné základy novověké pedagogice jako systematické vědě o výchově dětí a mládeže. Jeho koncepce vzdělávací soustavy mohou být inspirací pro demokratické a humanistické pojetí pedagogické reality. Komenského pedagogika je cestou práva jedince na výchovu a vzdělávání a také cestou společenské nápravy, jejímž základem je pomoci člověku rozvinout plné lidství.

K nejvýznamnějším Komenského spisům, které výrazně ovlivnily vývoj pedagogiky jako vědy, patří zejména: *Didaktika*, *Informatorium školy mateřské*, *Svět v obrazech*, *Brána jazyků otevřená*, *Škola hrou*, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Těmito a dalšími spisy Komenský přispěl k rysům současné humanistické pedagogiky, která respektuje přirozený vývoj dítěte, jeho potřeby, schopnosti a osobnostní charakteristiky. V jeho pedagogických myšlenkách najdeme realističnost a názornost pedagogiky, uvědomíme si důležitost pedagogických zásad a individuálního přístupu ke každému dítěti. Podstatou Komenského pojetí výchovy je systematičnost, názornost, postupnost a harmonizace žákových schopností s cíli výchovy (cesta ke zbožnosti vede přes moudrost a mravnost), propojení rozumových, jazykových a praktických schopností žáka při učení.

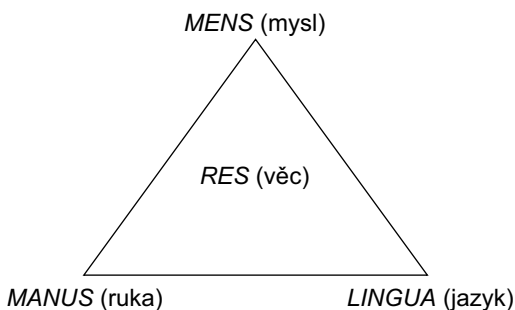
„Moudře řekl, kdo k schválení škol řekl,
že jsou ‚*humanitatis officinae*‘, dílny lidí;
tím se zajisté školám pravý jejich cíl, pra-
vá povinnost právě vyjadřuje, lidi lidmi
dělati.“

(J. A. Komenský, *Didaktika*, kap. X, 1953)

Obr. 1 Jan Amos Komenský

Z následujícího obrázku 2 vyplývá důležitost postupů a principů při učení žáka: učení vychází od věcí, ne od slov. Je v něm zdůrazněn princip názornosti, přirozenosti a postupnosti.

Obr. 2 Komenského trojúhelník vědění

Neméně důležitou myšlenkou je Komenského pojetí celoživotního vzdělávání a výchovy jako nezbytných součástí lidského života.¹ Zde doporučujeme nahlédnout do Komenského díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, jejíž součástí je *Pampaedie (Vševýchova)*, ze které pochopíme Komenského představu o vztahu mezi vývojem jedince (etapami jeho života od narození až po stáří a smrt) a principy a obsahem výchovy a vzdělávání. Za zmínku stojí také Komenského otázky všenápravy lidstva a člověka ve vztahu k prvotní výchově dítěte a k oblasti rodinné výchovy.

„... V mravích pak a cnostech učeny býti mají malé děti:

1. Středmosti, aby zvykaly podlé potřeby přirozené jísti a píti; nad potřebu pak nepřecpávati a nepřelévati se.
2. Švárnosti, aby v jídle, pítí, šátkách a všelikým ošetřováním těla mravů dobrých užívati zvykaly.
3. Šetrnosti k starším a pozoru na jejich činy, řeči i každé pohledění.
4. Jdoucí odtud skutečné poslušnosti u předložených, tak aby každému hlasnutí na poskoku býti uměly.

¹ Výchova a vzdělávání jedince od předškolní pedagogiky až po andragogiku a gerontopedagogiku.

5. *Náramně potřebné jest učiti je pravdomluvnosti, aby všecky jejich řeči bývaly, jakž Kristus poroučí, co jest, jest, co není, klamům pak a mluvení jinak, než jest, aby ani opravdu, ani žertem nezvykaly.*
  6. *Spravedlnosti ať se učí, na cizí věci nesáhati, nebráti, nekrásti, nepřekrývati, na vzdoru nic nečiniti.*
  7. *Dobré jest také zvykati pracovitosti; zahálky pak utíkati.*
  8. *Učení býti mají ne jen mluviti, ale i mlčeti, kde potřeba; jako v čas modlení, a když starší mluví etc.*
  9. *Trpělivosti a ustupování své vůle mohou také příučování býti, tak aby hned z maličkosti, než se cášně vkoření, vládnouti sebou zvykali.*
  10. *Ochotnost k službě starším pěkná jest mládeže ozdoba: protož k té také hned z dětinství cvičení býti mají.*
  11. *Půjde za tím zdvořilost obyčejů, aby uměli vliďně se míti, pozdravovati, děkovati, ruky podávati, pokloniti se, dá-li se jim co, poděkovati etc.*
  12. *Avšak to aby nebylo drze, s nějakými plachými a divokými trhy, vážnosti také v gestích a povahách zevnitřních učení býti mají, aby sobě rozvážlivě, stydlivě a šetrně ve všem počínati hleděli ...“*
- (J. A. Komenský, *Informatorium školy mateřské*, kap. IV)

Význam rodiny ve výchově a celkově důraz na výchovu dítěte v předškolním období je důležitým momentem v procesu utváření jeho posto-
jů, hodnot a hodnotového systému.

V pedagogických úvahách Komenského lze najít řadu námětů k sou-
časnému pojetí výchovy a vzdělávání. Jistě zajímavou myšlenkou (kromě
dalších) je, „... aby si každý žák zvykal být současně učitelem“ (J. A. Ko-
menský, *Didaktika analytická*, III. část, 2004, s. 64).

Učení pomocí „žákovských učitelů“ vede podle Komenského nejen
k rozšíření znalostí žáků, ale i k jejich motivaci (něco naučíme druhé),
k efektivnějšímu pochopení učiva (od spolužáků se často naučíme více
než od učitelů) a také k rozvoji komunikace, spolupráce a seberealizace.
Současně vede k rozvoji samotného učitele.

Komenského pedagogické i filozofické myšlenky vždy budou vhod-
nou příležitostí ke studiu a pochopení zákonitostí výchovy, vzdělávání
a etického rozměru světa.